

МЕТОДИ МОДЕЛЮВАННЯ ОБ'ЄКТІВ ПРОЕКТУВАННЯ

УДК 621.396.6.001.63

М.В. Лобур

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра САПР

УЗАГАЛЬНЕНИЙ АНАЛІЗ РЕЛАКСАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕЛЕКТРОМАГНІТНИХ І МЕХАНІЧНИХ ОСЦИЛЯТОРНИХ МОДЕЛЯХ ЯК БАЗОВИХ ДЛЯ МАТЕМАТИЧНОГО ПРОЕКТУВАННЯ МІКРОЕЛЕКТРОННИХ КОМПОНЕНТ ВБУДОВАНИХ СИСТЕМ

© Лобур М.В., 2003

З позицій ізоморфізму вимушених механічних і електромагнітних коливань узагальнені релаксаційні процеси в динамічних станах коливних осциляторів як базові моделі для математичного проектування мікроелектронних компонент вбудованих систем. Проведений роздільний аналіз для активної і дисипативної складової обміну енергіями між взаємодіючими коливної системи в резонансній області.

From a position of isomorphism of the compelled mechanical and electromagnetic fluctuations relaxation processes in dynamic conditions oscillatory as base models for mathematical designing microelectronic components of the built – in systems are generalized. The divided analysis for active and dissipative component of an energy exchange between cooperating components of oscillatory system in resonant area is carried out.

Сучасне покоління швидкодіючих інтегральних схем (ШІС) і вбудованих в них систем (ВС) – це високого рівня інтеграція механічних елементів, компонентів, давачів, вимикачів та електронних пристроїв на спільній підкладці, котрі продукуються під час процесу мікротехнології ШІС вимагають використання сучасних методів аналізу і моделювання процесів, які в них відбуваються. Як показує аналіз тенденцій розвитку ВС, актуальною є необхідність моделювання їх в єдиному програмному комплексі разом із схмотехнічним вирішенням.

Важливою ділянкою ВС є пристрої для фільтрації сигналів. Відомо, що в їх основу покладені осциляторні моделі і важливу роль в розвитку коливань відіграють процеси релаксації енергії. Їх аналіз сприяє не лише універсалізації і досконалості, але й адекватності вибору моделей симуляції компонентів ВС.

У запропонованій роботі методом ізоморфізму аналізуються коливні процеси в електромагнітних і механічних осциляторах з врахуванням каналів релаксації енергії, що надзвичайно актуально під час проектування і виготовлення мікрорезонаторних комплексів для обробки сигналів.

Зазначимо, що ідею про аналогію між коливаннями механічного і електричного осциляторів висловив ще в 1873 році Максвелл, висунувши гіпотезу про ізоморфність

електричного контура механічній коливній системі, де в основу електромеханічної аналогії було покладено відповідність між силою електричного струму та швидкістю руху коливної точки. Електромеханічна аналогія схем вимушених електромагнітних та механічних коливань зображена на рис. 1 [1—3].

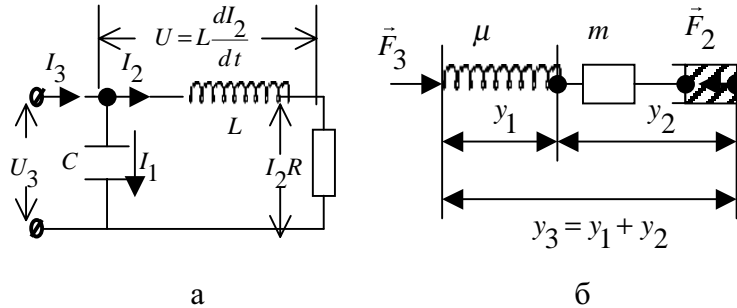

Рис. 1

Виходячи із неї та із законів Ньютона і Ома переконаємось, що величини

$$|Z_m| = \frac{F}{dy/dt} \quad \text{і} \quad |Z_m| = \frac{U}{dq/dt} \quad (1)$$

відіграють роль механічного та електричного імпедансів кіл. У механічному колі він визначає ту силу, яку треба надати, щоб його швидкість змінити на одиницю, тоді як в RLC-контурі електричний імпеданс дорівнює напрузі, яка збуджує в ньому електричний струм силою в один ампер. Тому за умови синусоїдності вимушені коливання описуються узагальненим диференціальним рівнянням

$$\alpha \frac{d^2 \zeta(\Omega, t)}{dt^2} + \beta \frac{d\zeta(\Omega, t)}{dt} + \lambda \zeta(\Omega, t) = A_0 \cos \Omega t, \quad (2)$$

з пробним розв'язком $\zeta(\Omega, t) = \tilde{\Lambda}(\Omega) \cdot \exp(i\Omega t)$, де Ω — частота вимушуючої дії амплітуди A_0 .

Рівняння для амплітуди $\tilde{\Lambda}(\Omega)$ зручно виразити у комплексній формі як,

$$\tilde{\Lambda}(\Omega) = -i \frac{A_0}{\alpha} \frac{1}{\Omega \cdot \tilde{Z}}, \quad (3)$$

тоді із (2) одержимо, що комплексні імпеданси дорівнюють

$$\tilde{Z} = \beta + i \left(\Omega \alpha - \frac{\lambda}{\Omega} \right) = \begin{cases} R + i \left(\Omega L - \frac{1}{\Omega C} \right) \\ r + i \left(\Omega m - \frac{\mu}{\Omega} \right) \end{cases}. \quad (4)$$

Пересвідчуємось, що коли частота зовнішньої дії $\Omega^2 \alpha \gg \lambda$, то швидкість зміни динамічних координат в контурі відставатиме за фазою від темпу дії зовнішнього джерела. У випадку $\Omega^2 \alpha \ll \lambda$ швидкість зміщення та сила струму відставатимуть від фази зовнішньої дії. Лише за умови, що між ними фазовий зсув $\text{tg } \phi = \frac{\text{Im } \tilde{Z}}{\text{Re } \tilde{Z}}$ відсутній, амплітуда сигналу $\zeta(\Omega, t)$

різко зростатиме і настає резонанс швидкості руху механічного коливного контура та сили електричного струму у електромагнітному контурі.

У випадку механічного контура загальне зміщення осцилятора від положення рівноваги дорівнює $y_3 = y_1 + y_2$, звідки одержуємо відомий у фізиці закон складання швидкостей $\bar{v}_3 = \bar{v}_1 + \bar{v}_2$. Тут $v_1 = \mu \frac{dF_3}{dt}$ — швидкість руху кінця пружини, на який ззовні діє осцилююча сила F_3 . Вона збуджує силу інерції $F_1 = m \frac{d^2 y_1}{dt^2}$, а сила опору рухові (або демферна сила) $F_2 = r v_2 = r \frac{dy_2}{dt}$ визначається швидкістю руху інерційної маси в середовищі опору.

Через реактанси амплітудне значення швидкості вимушених коливань осцилятора виражається так:

$$v_{3m} = \frac{F_{3m}}{\sqrt{r^2 + \left(\Omega m - \frac{\mu}{\Omega}\right)^2}} \quad (5)$$

і за умови $\Omega m = \frac{\mu}{\Omega}$ є найбільшою. Суть цього явища полягає у тому, що під час дії зовнішньої синусоїдної сили $F_3 = F_{3m} \cos \Omega t$ швидкість зміни координати y_1 зсунута за фазою $v_1 = v_{1m} \cos(\Omega t - \phi_{10})$. За умови, що $r = 0$; $m = 0$ найбільше її значення дорівнює $v_{1m} = \frac{F_{3m} \Omega}{\mu}$. Фаза вимушених коливань визначається із рівності $\operatorname{tg} \phi_{10} = -\infty$, звідки

$$\phi_{10} = \left(2m + \frac{3}{2}\right)\pi, \quad m = 1, 2, 3, \dots \quad (6)$$

Аналогічно швидкість зміни іншої координати y_2 дорівнює $v_2 = v_{2m} \cos(\Omega t - \phi_{20})$ і її найбільше значення відповідає умові $r = 0$ і $\mu = 0$ (відсутня пружина): $v_{2m} = \frac{F_{3m}}{m\Omega}$. Для неї фаза коливань дорівнює: $\operatorname{tg} \phi_{20} = +\infty$, звідки

$$\phi_{20} = \left(2m + \frac{1}{2}\right)\pi, \quad m = 1, 2, 3, \dots \quad (7)$$

Порівнюючи між собою вирази (6) і (7) одержуємо, що за умови резонансу між швидкостями коливань протилежних кінців інерційного вантажу із масою m встановлюється різниця фаз $\phi_{01} - \phi_{02} = \pi$, тобто коливаються вони у протифазі і амплітуда

$$v_{3m} = |v_{1m} - v_{2m}| = F_{3m} \left| \frac{\Omega}{\mu} - \frac{1}{m\Omega} \right|.$$

Ця електромеханічна аналогія між коливними процесами у системах дозволяє сформулювати узагальнений вираз для закону Джоуля-Ленца — як енергетичних втрат осцилятора, яких він зазнає під час вимушених коливань в дисипативному середовищі, усереднених протягом деякого періоду тривалості T . З цією метою запишемо складові дисипативної функції Релея $Q(\Omega, \beta, t)$, яка описує енергообмін між осцилятором і

середовищем опору та активної функції $A(\Omega, \beta, t)$, що описує енергообмін між осцилятором та джерелом зовнішньої дії так:

$$Q(\Omega, \beta, t) = -\frac{1}{2} \beta \left(\frac{y}{q} \right)_m^2 \Omega^2 \begin{pmatrix} t - \frac{1}{2\Omega} \sin[2(\Omega t - \phi)] \\ t + \frac{1}{2\Omega} \sin[2(\Omega t - \phi)] \end{pmatrix},$$

$$A(\Omega, \beta, t) = \frac{1}{2} \begin{pmatrix} F \\ E \end{pmatrix}_0 \left(\frac{y}{q} \right)_m \Omega \begin{pmatrix} t \sin \phi + \frac{1}{2\Omega} \cos(2\Omega t - \phi) \\ t \sin \phi - \frac{1}{2\Omega} \cos(2\Omega t - \phi) \end{pmatrix} \quad (8)$$

Переконаємось, що ці залежності дзеркально симетричні відносно часової осі. Тому динамічний баланс енергій у коливній системі визначатиметься співвідношенням між ними.

Легко також зауважити, що неосцилюючі складові в цих виразах перед дужками

$$-\frac{1}{2} \beta \left(\frac{y}{q} \right)_m^2 \Omega^2 \quad \text{та} \quad \frac{1}{2} \begin{pmatrix} F \\ E \end{pmatrix}_0 \left(\frac{y}{q} \right)_m \Omega \quad (9)$$

це потужності дисипативних втрат енергії типу Джоуля-Ленца в коливних контурах. Механізм їх прояву в коливних системах наочно ілюстрований на рис. 2, де введене прийняте позначення $2\gamma = \frac{\beta}{\alpha}$. Як видно із цього рисунка, зовнішнє джерело компенсує втрати енергії в колі так, щоб підтримати в ньому вимушені коливання (рис. 3,а); на цьому рисунку знак дисипативної частини енергії вибраний протилежним, щоб відповідні графіки накласти один на один і часова вісь скерована вертикально вгору). Ця компенсація особливо чітко проявляється в резонансній області спектру частот сигналу (рис. 3, б).

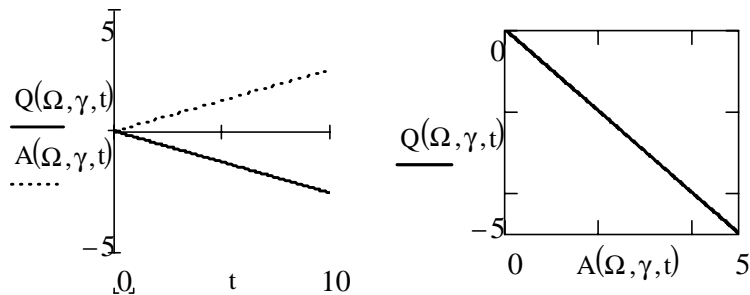

Рис. 2

Для порівняння на рис. 4 подані також дисперсії інших складових функцій релаксації $Q(\Omega, \beta, t)$ та $A(\Omega, \beta, t)$. На резонансній частоті обидві криві проходять через нульове значення, що й забезпечує синфазність швидкості зміни динамічного параметра коливного контура та імпульса дії на нього з боку зовнішнього джерела. З точки зору електромеханічної аналогії між коливними процесами у електромагнітному та механічному контурах зауважимо таке. Суть цього процесу у системах із зосередженими параметрами полягає у періодичному взаємоперетворенні потенціальної енергії в кінетичну і магнітної $U = L \frac{d^2 q}{dt^2}$ в електричну. Оскільки з позицій їх осцилограм ці фізичні величини зсунуті за фазами на $\pi/2$, то це означає, що пружність зв'язку із станом

рівноваги та інерційність осцилятора є реактивними елементами, аналогічно ємності та індуктивності в електромагнітному контурі.

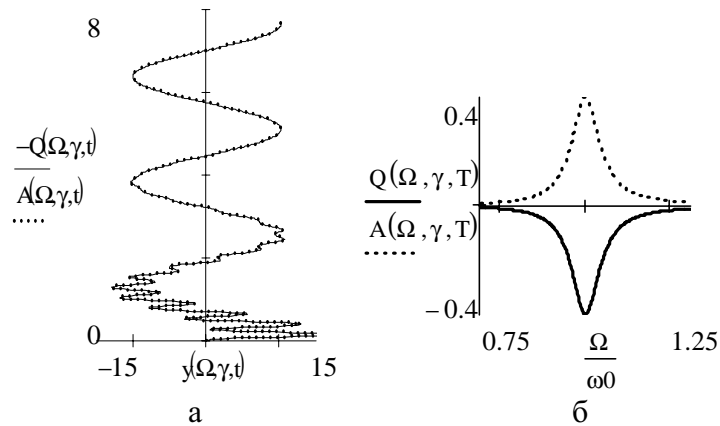

Рис. 3

Зазначимо, що у даній роботі не деталізувалась модуляція сигналу внаслідок інтерференційних процесів між коливними станами. Як показано в [4], досить ефективною для цих цілей є маятникова модель. Це тема іншої роботи.

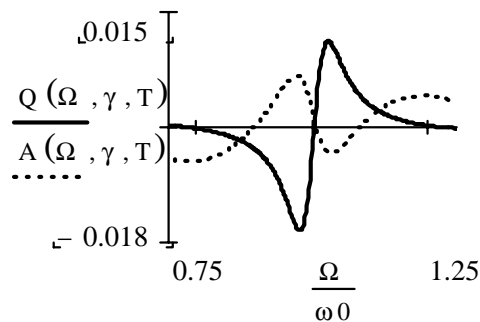

Рис. 4

Основний висновок роботи можна сформулювати так. Комплексний аналіз з позицій ізоморфізму між вимушеними коливаннями в механічних і електричних колах з врахуванням реальних процесів дисипації енергії дозволяє розробити узагальнену осциляторну модель для математичного проектування компонентів в схемотехнічних програмах аналізу.

1. Информатика. — М.: Педагогика-пресс, 1994. — 349 с. 2. Пейн Г. Физика колебаний и волн. — М.: Мир, 1979. — 389 с. 3. Стрижак Т.Г. Методы исследования динамических систем типа "маятник". — Алма-Ата: Наука, 1984. — 254 с. 4. Кособуцький П.С., Лобур М.В., Кособуцький Я.П. Моделивання плоских коливань математичного маятника координатним методом. Актуальні проблеми викладання та навчання фізики у вищих освітніх закладах. // Матеріали міжн. наук.-метод. конф. — Львів, 7-9 жовтня. — Львів: Ліга-Прес, 2002 р. 81-85.